

A kereszt esztelensége

Pilinszky Pascal-képéről

„Nem hinnünk kell Istenben,
hanem szeretnünk kell őt.”
(François Mauriac)

„Csak a szenvedő Isten segíthet.”
(Dietrich Bonhoeffer)

1.

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi írá-
sát 2010. 8. számunkban
közöltük.

Fogadást ajánlott Isten létére, gondolkodó nádszálnak nevezte az embert, borzongással töltötte el a végtelen terek eszméje: Blaise Pascal (1623–1662) teológiai gondolkodásának főbb elemeit hihetőleg az ismeri, aki műveivel, munkásságával netán sosem került közelebbi kapcsolatba. A janzenista hitbölcsélet s egyben az európai tudomány- és művelődéstörténet korszakos alakját Pilinszky János is legfontosabb, legkedvesebb szerzői között tartotta számon. Hölderlin, Kierkegaard, Dosztojevszkij, Rilke, Kafka és Weil társaságában találjuk a költő személyes kánonjában. Mégsem egyszerű megválaszolni a kérdést: hogyan olvasta, hogyan értette e modern kori lírikus a tizenhetedik századi gondolkodót. Meglehet, csak a pusztá leírásig jut, aki kapcsolatuk mélyebb rétegeit fejtené föl. S ez elsősorban Pilinszky sajátos olvasási és idézési gyakorlatából következik.

E sorok írója többre tartja Pilinszky értekező prózai életművét, mint általában az értelmezők. Olvasatában a költő esszéi, cikkei, de még levelei és naplójegyzetei is a versekből kiolvasható világkép árnyalásában, részletezésében, cizellálásában játszanak múlthatlan szerepet. A vallomásosan meditatív esszényelv eszközeivel egyfelől egzisztenciális és teológiai kérdéseket érintve, másfelől sajátos, személyes irodalom- és vallástörténeti kánont vázolva föl. Hallatlanul érzékeny, pontos és következetes írások ezek — amennyiben egy-egy tételüket többször, több változatban előadják, a hivatkozott szerzők tekintetében pedig ugyancsak a kiválasztottakra hagyatkozó elmélyültség elvét követik. Igazat kell adnunk a szaktudósoknak: Pilinszky „hihetetlen bátorsággal és radikalitással mer lényegében néhány névre szorítkozni”, „kevés, redukált gondolatát újra meg újra élénk állítja” (Radnóti Sándor: *Pilinszky kánona*).

Az alábbiakban — a talált szöveghelyek időrendjében haladva — azt vesszük sorra, mit írt, miként nyilatkozott Pilinszky Pascalról, pontosabban a maga Pascal-élményéről. Szűkebben: a főműnek tekinthető *Gondolatok (Pensées, 1670)* által kiváltott hatásról. (Az Osiris Kiadó Hafner Zoltán gondozta Pilinszky-életműsorozatának kötetei névmutatóval segítik tájékozódásunkat.)

Először egy Új Ember-beli cikk említi Pascal nevét. Az önzés istentelen magányát a vallásos lélek békéjével szembeállító sorok, az eseti hivatkozás hitvalló intimitása Pilinszky publicisztikájának alaphangját üti meg: „Pascal mondja valahol, hogy az önző ember nem bírja az egyedüllétet. S valóban: a vallásos ember önmagából és Istenéből táplálkozik, és másoknak a tápláléka. Az önző épp fordítva: másokból kíván örökösen táplálkozni, és másokból kívánja éltetni önmagát.” (*A teljesség felé*; 1963. október 27.)

Néhány év múltán már teljes cikk, mégpedig terjedelmes húsvéti elmélkedés teszi egyértelművé Pilinszky Pascal iránti vonzalmát — egyúttal Jézushoz küszködve ragaszkodó, sajátos katolicitását. (Nyilvánvalónak tetszik: a költő ehhez talált életre szóló mintát és ösztönzést Pascalnál.) A *Pascal húsvétja* című írás az ünnep misztériumát, a húsvét lelkiségét a francia bölcselelő Jézusról valló szavaival taglalja, értelmezi, tolmácsolja. A bevezető rész Pascal munkamódszeréből, a cédulázás gyakorlatából mélyebb tanulságot vezet le: „A rögtönzés és a rend ellentmondásos erényeit kívánta egyesíteni így”, egyszerre kívánva hatni „a szívre és az értelemre”. (Itt jegyezzük meg: a szerző halála után kötetbe rendezett és kiadott *Gondolatok* címe eredetileg *A keresztény vallás apológiája* lett volna.) Az eszmeűzés gonddal figyelmeztet Pascal különös időszerűségére: „Pascal bizonyos értelemben a modern nyugtalanság atyja. Húsvét közeledtével alig akad hát kései örökösei számára vonzóbb feladat, mint kikeresni e gondolatvilág, a »pascali égbolt« húsvéti csillagait, körül a passió csöndjével, fekete gyászmezőivel. / Vezércsillagul a 729. gondolatot választanám: »Nemcsak Istent, de magunkat is — írja ebben Pascal — egyedül Jézus Krisztus által ismerhetjük meg. Hasonlóképpen az életet és a halált is. Jézus Krisztuson kívül nem érthetjük meg se az életünket, se a halálunkat, se Istent, se önmagunkat.« / Mindennél fontosabb tehát számunkra Jézus megértése, szakadatlan követése egészen a kereszting, s a föltámadásig.” Ezután kommentár nélküli idézetek következnek Jézusról; mígnem a zárlat azt a Pascal-mondatot citálja, amelyet Pilinszky személyes és költői krédójaként is fölfoghatunk: „Végezetül pedig álljon itt Pascal zaklatottan és örökösen kutató szívének híres mondása, mit a szerző mint Isten beszédes csendjéből jött személyes üzenetet őrizgetett magában: / »Vigasztalódj, nem keresnél, ha már meg nem találtál volna.«” (Új Ember, 1967. április 2.)

A *Három mai magyar költő* Rónay György, Juhász Ferenc és Weöres Sándor költészetét méltatja. Irodalomtörténeti észjárás tekint itt vissza Rónay kapcsán Babitsra, az Ó- és az Újszövetség elváló szellemiségét Pascal (és Kierkegaard) példájával világítva meg: „A próféták számára a szereposztás többnyire világos. Az Újszövetség fényében azonban én vagyok a tékozló fiú, a megtérő bűnös és a farizeus egy személyben, s még az is meglehet, hogy egyszerre. Babits Jónása ilyen értelemben újszövetségi Jónás. Rónay kivételes érdekessége vi-

szont, hogy Kierkegaard és Pascal újkori evangéliumi hitét a régi próféták hangjára vagy éppen önkívületére fordítja le.” (Új Ember, 1967. október 22.)

Az önzés és a magány már ismerős gondolata tér vissza egy néhány hónappal későbbi jegyzetben: „Találóan mondja Pascal, hogy az önző ember nem tud maga maradni. Kivonulása valójában csak még mélyebb beöltözés a világba, a világtól kicsikart lehetőségekbe — történjék bár ez négy fal között vagy magányos szigeten. A világból csak az önzetlen tud visszahúzódni, az, aki a világból is a világért vonul vissza.” (*Katolikus szemmel [XV.]*; Új Ember, 1968. február 25.)

Illyés egykorú — a hivatalos irodalompolitika által is óvott — tekintélyét figyelembe véve kifejezetten bátor az a bíráló, amely a Pilinszkyre jellemző tapintattal, de kendőzetlen őszinteséggel mutat rá az illyési oeuvre egy jellegzetességére. A „humanista szintet” elégtelennek tekintő gondolatmenet akár a *Levél a „humanizmusról”* Heideggerét is földézheti bennünk: „Illyés Gyula a Kortárs legutóbbi számában meglepő és gazdagon árnyalt feljegyzésekben számol be az öregedés élményéről, ellentmondásosságáról. (...) Egy montaigne-i és voltaire-i alkat őszinteségét csodálhatjuk benne, akit végtelen hosszú út választ el mégis a következő, az »utolsó lépés« krónikásaitól — Pascaltól, Kierkegaardtól, Simone Weiltől. (...) Bizonytalanságáról soha semmi nem vallott mélyebben, mint stílusbiztonsága. Végig vándorolt hűségesen az időn, ez igaz, de végig az »utolsó előtti lépés« vándora maradt, ahogyan Pascal — például — egész életében az utolsót lépte. (...) [Illyés] vallásos elmékedései lényegében soha nem lépik át a tisztán humanista szintet.” (*Katolikus szemmel [XXII.]*; Új Ember, 1968. szeptember 29.)

Mint az előbbi szövegben, a következőben is Simone Weil mellett találjuk Pascal nevét. Ez részint Pilinszky szellemtörténeti összefüggésekre fogékony gondolkodásmódjából, részint kedves szerzőinek ösztönös társításából következhet: „...ő [Weil] valamiképpen a nagy oroszoknak, a XIX. századi oroszoknak volt a Platónja vagy a Pascalja. Szóval mindaz, ami ott fölvetődött és ahogy fölvetődött, azok a tendenciák benne összegeződtek hallatlan világossággal és példaadó tisztasággal.” (*Megmentett hangszalagok*; Tóbiás Áron beszélgetése, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1969. július 26.)

Egy beszélgetésben Lengyel Péter kérdéseire („Mely gondolati, filozófiai hatások alakították ki szellemi arculatát? Melyek voltak legdöntőbb olvasmányai?”) a felsorolás kommentárt nem is igénylő tisztasága válaszol: „Ha a legfontosabbakra gondolok, nem föltétlenül azokat említem, akik talán leginkább hatottak rám, hanem azokat, akikre mint elérhetetlen eszményképekre fölnézek. Így mondom az Evangéliumokat, Pascal, Kierkegaard, Platón s az újabb korból, kiemelt helyen, Simone Weil nevét.” (*Látogatóban*; Élet és Irodalom, 1969. október 11.)

Pilinszky színházművészeti tájékozódásának s ízlésének változásairól ad hírt két, Beckettet magasztaló írás. Az első cikk az író friss

Nobel-díja ürügyén született, s a hiteles irodalmi modernséget — immár nem meglepő módon — Pascalig vezeti vissza: „Beckett az abszurd irodalom legkövetkezetesebb és legmélyebb forradalmára, annak ellenére, hogy ízig-vérig klasszikus alkat, vagy épp azért. Amíg a legtöbb modern törekvés erősen romantikus jellegű, Beckett esszenciálisan tömör, mintha Racine geometrikus eksztázisát és Pascal feneketlen töprengéseit folytatná, idézné.” (*Samuel Beckett; Új Ember*, 1969. november 2.) A második egy Robert Wilson-előadás (*Regard du sourd — A süket pillantása*) lelkes ismertetése során ejt szót Beckett nagyságáról — s mintegy mellékesen Pascal még tetemesebb jelentőségéről: „Beckett mindent lesöpört a színről, ami a mimikri-nek akárcsak látszatát kelthette volna. A problémát, ha nem is pascali mélységgel, de Pascalhoz méltó komolysággal és tisztánlátással vette célba.” (*Új színház született; Élet és Irodalom*, 1971. szeptember 11.)

Két interjút már idéztünk. Egy harmadikban a véletlen irgalmas játéka tereli a szót Pascalra; a rögtönző értékelés pedig — nem nehéz észrevennünk — a költő önértelmezésének részévé válik: „Gyufát keres az asztalon. Megcsúszik egy könyv. Leesik, odanézőnk: Pascal. Elmosolyodik. / — Nincs nagyobb didergő, mint Pascal. Hisz a kultúra nem valamiféle páholy, hanem inkább a lét drámájának vállalása.” (*Az ember itt; Szutrély Péter és Török Gábor beszélgetése, Orvosegyetem — Visus című melléklet*, 1973. január 22.)

Pilinszkynek több töredékes terve maradt ránk; talán a legmegrendítőbb az alábbi: „Könyvem formája a naplóforma lenne. Egyszerre Bébi [Pilinszky anyjának mentálisan sérült nővére] és a saját »naplóm«. (...) A naplót hol Bébi írná, hol én. Egymás mellett békésen összebújna egy idióta-univerzum híradása s egy rövid elmefuttatás Pascalról, s megint máskor csakugyan nem lehetne tudni, ki is, aki *beszél?*” (*Szinopszis; 1974.*)

A bűn és a magány teológiája egy kései cikkben immár magától értetődő természetességgel fordul Pascalhoz hitelesítésért: „Az ember magányos: bűnében éppúgy, mint erényében, érettségében. Hiába van ezer szállal beágyazva az univerzumba, hiába van otthona, gyereke és felesége. / De ez a magány nem valamiféle »műhiba«. Az ember magánya *fönntartott hely*, amit egyedül Isten kegyelme tölthet be. (...) Pascal gondolata, hogy az élet halálig tartó agónia, nem pesszimista gondolat. Ellenkezőleg. Ez az a csend, mely egyedül képes ajkára venni az áhított és már-már kimondhatatlan szót: *alleluja!*” (*A magányról; Új Ember*, 1977. január 30.)

Interpretációs adalékkal nem szolgál, de nem is ez a célja annak a nekrológnak, amely az elhunyt képzőművészt Baudelaire-en keresztül kapcsolja Platónhoz, Pascalhoz, Kierkegaard-hoz. Érdeemes azonban észrevennünk, milyen finoman olvad egybe Pilinszky fölfogásában a gyász és a hódolat, a veszteség személyes traumája és a kultúra személytelen vigasza. Úgy hisszük, a megértés és a szeretet külön nem is választható minőségeinek, a kultúra szeretetét a szeretet kultúrájával egybehangoló (keresztényi) eszmélkedésnek

köszönhetően: „Az első, amit mint művésZRől mondani szeretnék, az képeid szakadatlan véglegessége volt. Először ezzel Baudelaire-nél talákoztam. Ma is titok, mitől volt minden sora oly végleges fülemnek, mint a koporsóra hulló rögöké. Azt hiszem, azért, mert művész létére a nagy gondolkodók sorába tartozott, akik különben nem véletlenül voltak remekírók is: Platón, Pascal, Kierkegaard.” (*Ország Lili búcsúztatója*; Vigilia, 1978. november.)

Sorsszerűnek is láthatjuk akár, hogy az utolsó mozzanat ebben a szabálytalan olvasástörténetben első idézetünkhöz tér, térít vissza. A magánlevél műfajának óhatatlan meghittsége a költő életén és életművén végigvonuló Pascal-élményt végképp személyes tanulságok hordozójává avatja: „Hihetetlenül bírom a magányt, amitől Pascal szerint csak az önző ember szenved. Nem volnék önző? Szívem tele hálával. Azokkal szemben is, akik »rosszak« voltak hozzám. Mert valójában jók voltak, nem ők, jó ember nincsen, Isten szeretett általak!” (Levél Baitz Máriának; Velem, 1979. március 27., húsvéthétfő.)

3.

Külön kell megemlítenünk, hogy nemcsak Pilinszky értekező prózája: a költői életmű maga is hangsúlyosan fejezi ki a lírikusi látásmód és a pascali világkép azonosságait. A *Pascal* című kétsoros (Élet és Irodalom, 1974. július 13.; *Kráter*, 1976) a kicsiny és a hatalmas, az alacsony és a magas, a csúf és a szép, elsőrendűen pedig a földi és az égi különbségét és kettősségét számolja föl — a létezés borzongató-gyönyörködtető egységére, *egyetlenségére* a *Gondolatok* maximáit idéző modorban mutatva rá: „A leghitványabb féreg kimulása / ugyanaz, mint a napfölkelte”. A monográfus szavaival e vers — ahogy például *A mi napunk* és az *Önarckép 1974* című költemények is — „a nyelv és a beszélő egymásra találása egy olyan elemi formában, amelyben a véges és lealacsonyított emberi és a végtelen transzcendens isteni és emberi egyszerre különálló és egymásban lévő a megértésben és a kimondásban” (Tolcsvai Nagy Gábor: *Pilinszky János*). S egyetértőleg kell idéznünk a művet tágabb kontextusba helyező, eszmetörténeti fogódzót nyújtó olvasatot is: „Pilinszky számára a francia katolicizmus a csönd, az elmélyültség, a lemondás vallása. Azt hiszem, mindezek mögött, a háttérben, alighanem a janzenista Blaise Pascal áll, akinek Pilinszky egy kétsoros verset szentelt, a parányi féreg halála és a kozmikus kiemelkedő nap születése közé egyenlőségi jelet téve visszhangozva a pascali borzongást, amelyet a végtelenül nagy és a végtelenül apró szemlélete keltett ebben a misztikus filozófusban. Alighanem Pascal volt az, aki a francia bölcsek közül — közvetlenül vagy közvetve — a leginkább hatott rá” (Kassai György: *Pilinszky és Franciaország*).

4.

A *Gondolatok*ban olvassuk: „Vallásunk bölcs is, esztelen is. Bölcs, mert a legtudományosabb, és csodákban, jövendölésekben a leg-

megalapozottabb stb. Esztelen, mert nem ez teszi, hogy beletartozunk; ennek következtében elkarhoznak ugyan, akik nem tartoznak bele, de a beletartozók nem ezért hisznek. A hitet a kereszt gerjeszti bennünk...” (Pődör László fordítása.) Úgy hisszük, éppen ez, „a kereszt esztelenségének (*la folie de la croix*) bölcsesség és jelek nélküli ereje” a döntő Pascal és Pilinszky számára egyaránt; a hitnek az ésszel nem egyeztetett mozdulata, amely számít ugyan a ráció támogatására, de végső igazolást nem remélhet tőle. Pascalnál a matematika és a misztika párbeszéde, Pilinszkyénél a költészet *miszteriális józansága* mondta ki — mit is? Talán csak annyit, hogy ki-mondhatatlan, ami van, ami valóban van.

„Pascal avait son gouffre, avec lui se mouvant” — szól egy Baudelaire-verssor. (Babits fordításában: „Pascal örvényben élt, mely együtt járt vele”.) Nemes Nagy Ágnes pedig Pilinszkyról írja a következőket: „Dantéra mutogattak a firenzeiek úgy, ahogy mi rá: egy ember, aki megjárta a poklot. De ő nem megjárta, hanem benne élt; éles sugarú kegyelemmel át-átsöpört sötétben”. E két szöveghely egybehangzása alkalmasint fenti okfejtésünknel is világosabban mutat rá Pascal és Pilinszky szellemi közelségére, lelki rokonságára.

JÁSZ ATTILA

felejtőfüvek illata

Pilinszky haikukat ír

Kárpáti Tamás festményeihez

„A kilencedik hónap elején értem haza. Anyám szobája mellett a felejtőfüvet kiölte a fagy, nyoma sem maradt. A múlt minden darabja megváltozott. Fivéremeim és nővéremeim halántéka fehér, szemük körül ráncok. 'Még élünk!' – ennyit tudtunk mondani...” (Macuo Basó)

*telt lombokon át
tompá olajos zöld fény
mögött egy kereszt*

*Jézus lábfeje
oltár szemmagasságban
mélyen megnyugtat*

*meztelen hittel
megszentelt életpokol
ban a test is ég*